

www.ziyouz.uz портали тақдим этади:

Ҳафта ҳикояси

Франц Кафка

ЖАЗО КОЛОНИЯСИДА

www.ziyouz.uz порталы тақдим этади:

Ҳафта ҳикояси

Франц Кафка

ЖАЗО КОЛОНИЯСИДА

— Бу антиқа аппарат, — деди офицер сайёҳ-олимга ва аппарат ўзига яхши таниш бўлса ҳам, уни суқ билан кўздан кечирди. Аслида, бошлиғини ҳақоратлагани ва итоатсизлиги учун ҳукм этилган бир аскарни жазолаш жараёнида қатнашишга сайёҳ-олимни комендант таклиф қилганди. Бу таклифга сайёҳ фақат одоб юзасидангина рози бўлди. Жазо маросими наинки сайёҳда ҳатто колониянинг ўзида ҳам унчалик қизиқиш уйғотмади. Тақир тепаликлар билан ўралган бу мўъжаз, қумлоқ водийда сайёҳ ва офицердан ташқари яна икки киши бор эди. Биринчиси — жиноятчи аскар — сочлари тўзғиган, соқоли олинмаган ва оғзи катта, телбанамо йигит, иккинчиси — соқчи аскар. У қўлидаги оғир занжирни қўйиб юбормас, чунки занжир яна иккита кичик занжирга уланиб, улар жиноятчининг бўйин ва тўпиқларига боғланган, ўртасидан эса бирлаштирилган эди. Лекин жиноятчи аскар

қиёфасида шундай бир итоаткорлик муҳрланган эдики, уни бемалол тепаликлар томон сайрга жўнатиб, ҳукм ижроси олдидан ҳуштак чалсанг, ўзи дарров ҳозир бўладигандай эди.

Жазо аппарати қизиқтирмагани учун сайёҳ зерикиб, жиноятчининг орқасида нари-бери юриб турарди. Офицер бўлса, гоҳ чуқурга тушиб аппаратнинг тагига кирар, мурватларини бураб яна трапга чиқар ва машинанинг устки қисмларини текширарди. Сирасини айтганда, бу майда-чуйда ишларни бирор механик қилса ҳам бўларди, лекин ҳаммасини офицернинг ўзи бажарар, гўё бу ишни бугун ҳеч кимга ишониш мумкин эмасу аппаратнинг содиқ мухлиси фақат офицернинг ўзи эди гўё.

— Мана, ҳаммаси тайёр! — дея у хитоб қилиб трапдан тушди. Офицер ниҳоятда чарчаган, оғзини катта очиб нафас олар, мундири ёқасидан иккита нафис рўмолчанинг четлари чиқиб турар эди.

— Бу мундирлар тропикда оғирлик қилади, — деди сайёҳ аппарат ҳақида сўраш ўрнига (офицер шуни кутган эди).

— Тўғри, — деди офицер ва мойга беланган қўлларини аввалдан тайёрлаб қўйилган сув тўла товоққа тикди, — лекин бу — ватанимизда, ватанни эса йўқотишни истамаймиз. Яхшиси, манави аппаратга қаранг, — дея давом этди у қўлини сочиққа артаётиб, — шу кунгача қўл меҳнати керак эди, аммо энди ҳаммасини машинанинг ўзи бажаради. Сайёҳ бош ирғаб қўйиб, офицер кўрсатган томонга қаради. Офицер ҳар эҳтимолга қарши қўшиб қўйди:

— Тўғри, баъзан аппарат бузилиб ҳам қолиши мумкин. Аммо бугун, умид қиламанки, бирор ишқал чиқмас. Шунга қарамай бузилиши эҳтимолини ҳисобга олиб қўйиш керак. Чунки аппарат танаффуссиз ўн икки соат ишлайди, лекин бузилгудай бўлса ҳам, уни бир зумда созлаш мумкин. Ўтирмайсизми? — деди у ниҳоят ва уюлиб ётган тўқима креслолардан бирини олиб ерга қўйди: сайёҳ илтифотни рад этолмади. У аппарат жойлашган ҳандақ четида ўтириб кузатди: ҳандақ унча чуқур эмас эди. Тупроқ кўчиб унинг бир чеккаси кўмилган, бир чеккасида аппарат турар эди.

— Бу аппаратнинг тузилиши ҳақида комендант сизга изоҳ бердим-йўқми, билмайман, — деди офицер сайёҳга юзланиб.

Сайёҳ қўли билан мужмал бир ҳаракат қилди. Офицерга шунинг ўзи кифоя эди; у тушунтиришни бошлаб юборди:

— Бу аппарат, — деди шатунга қўлини теккизиб, — марҳум

комендантимизнинг ихтироси. Иншоотинг яралишида мен у билан бирга ишлаганман. Дастлабки ташаббусдан тортиб, сўнгги ишларигача қатнашганман. Сиз собиқ комендантимиз тўғрисида эшитгандирсиз? «Йўқ»? Ҳеч муболағасиз шуни айтиш мумкинки, бутун колониянинг ички тузилишига ўша одам асос солган. Биз — дўстлари, у қазо қилган дақиқадаёқ бир нарсани англадик: колониянинг тузилиши шу қадар мукамал эдики, марҳумнинг ўрнига тайинланган одам бошида минг хил янги режа бўлса ҳам, марҳум ўрнатган эски тартибни узоқ йиллар ўзгартира олмасди. Башоратимиз тўғриям чиқди — янги комендант буни тан олди. Сиз аввалги комендантни билмас экансиз-да, афсус!.. Мен ортиқча гапириб юбордим, шекилли?.. Мана, аппаратимиз — қаршингизда! Кўриб турибсизки, у уч қисмдан иборат. Бора-бора улар оддийгина қилиб, яъни пастки қисми — «ётоқ», тепа қисми «ҳисобчи», ўрта қисми — «мола» деб аталадиган бўлди.

— Мола? — деб сўради сайёҳ. У офицернинг сўзларини эътиборсиз тинглаган эди. Соя ташлайдиган бирор дарахти йўқ водий узра офтоб ловиллар, иссиқда диққатни бир жойга тўплаш қийин эди. Офицер бўлса, байрам либосида, эполетларига зарбоф чилвир тақилган тор мундир кийиб эринмай тушунтирар, бу ҳам етмагандай, қўлидаги очқич билан гоҳ у мурватни, гоҳ бунисини тортиб, сайёҳни ҳайратга солар эди. Чамаси, соқчи аскар ҳам сайёҳдан баттар аҳволда эди. У занжирни қўлига боғлаб, иккинчи қўли билан милтиққа суянганча, бошини қуйи солиб, лоқайд турарди. Унинг лоқайдлиги сайёҳни тааажублантирмади, чунки офицер француз тилида гапирар ва бу тилни на соқчи, на жиноятчи тушунар эди. Лекин жиноятчи аскарнинг офицер айтаётган гапларни англашга тиришгани қизиқ эди. У ланж бир қайсарлик билан сайёҳга офицер нимани кўрсатса, ўшанга қарарди. Сайёҳ офицернинг гапини бўлиб, «мола» ҳақида сураганида, жиноятчи ҳам офицерга қўшилиб сайёҳга қаради:

— Ҳа, «мола», — деди офицер, — бу ном жуда мос келади. Униям тишлари бор, худди молага ўхшаб кетади. Лекин жиндак фарқ ҳам қилади. Ҳозир ўзингиз кўрасиз. Мана — «ётоқ», жиноятчи шу ерга ётқизилади... Йўқ, сизга аввал аппаратнинг тузилишини кўрсатай, кейин ишни бошлаймиз. Буни билиб қўйсангиз, иш жараёнини дарров англаб оласиз. Аппарат ишлаётганида тушунтириш жуда қийин, чунки «ҳисобчи»нинг бир ғилдираги ейилган, у қаттиқ ғижирлаб, гапни эшитишга халал беради. Афсуски, эҳтиёт қисмларни топиш ниҳоятда

мушкул... Шундай қилиб, мана бу «ётоқ»... Пахта тўшалган. Моҳиятини ҳозир англайсиз. Жиноятчи бу тўшакка юзтубан ётқизилади. Унинг қўли, оёқлари ва бўйни манави тасмалар билан боғланган бўлади. Жиноятчининг боши «ётоқ»нинг манави жойига тўғри келади ва бу ердан камат тиқин чиқиб, тўғри жиноятчининг оғзига киради. Тиқинни оғизга киргунча жилдиравериш мумкин. Шу тиқин туфайли жиноятчи на додлай олади ва на тилини тишлайди. У, хоҳласа-хоҳламаса, бари бир, тиқинни оғзига олади, акс ҳолда, бўйнидаги тасма унинг умуртқасини синдиради.

— Пахтами бу? — деб сўради сайёҳ.

— Ҳа, ҳа, албатта, — деди жилмайиб офицер, — ушлаб кўринг, — ушлаб, у сайёҳнинг қўлидан тутиб, тўшакни силашга мажбур этди, — алоҳида ишлов берилган, шу боис пахталигини билиш қийин. Унинг вазифасини ҳали сизга айтиб бераман.

Сайёҳ энди аппаратга қизиқа бошлаган эди, у қўлини соябон қилиб пастга қаради. Бу — хатта иншоот эди. «Ётоқ» билан «ҳисобчи» бир хил кенгликда бўлиб, улар иккита қора қутига ўхшарди. Ҳатто ётоқдан икки қулоч тепада жойлашган ва уларни бириктириб турган бир жуфт жез ғўла қуёшда ялтиларди. Шу икки қути ўртасидаги «мола» пўлат симга осилган эди.

Офицер сайёҳдаги аввалги лоқайдлик деярли йўқолганини сезди ва унинг аппаратни шошилмай, бемалол томоша қилишига халал бермаслик учун ҳатто гапдан ҳам тўхтади. Жиноятчи аскар ҳам сайёҳга таассуф қила бошлади: у қўлини кўзига соябон қилолмаганидан, пастга қараётиб, қамашган кўзларини тез-тез юмиб очарди.

— Шундай қилиб, жиноятчи ётибди... — деди сайёҳ креслода ўтирган жойида оёғини айқаштириб.

— Ҳе. — деди офицер ва фуражқасини энсасига сурди-да, қизиб кетган юзини силаб қўйди, — энди бу ёғини эшитинг! «Ётоқ» ва «ҳисобчи»да биттадан батарея бор. Биринчи батарея «ётоқ»нинг ўзи учун керак, иккинчиси билан эса «ҳисобчи» ўзини «ҳимоя» қилади. Жиноятчи боғланган заҳоти «ётоқ» ҳаракатга келиб, бир маромда ва тез-тез — ҳам тиккасига, ҳам ён томонга тебрана бошлайди. Бунақа аппаратларни сиз касалхоналарда кўргансиз, албатта. Аммо бизнинг «ётоқ» уларга нисбатан ниҳоятда пухта ишланган. Унинг ҳар бир тебраниши «мола» ҳаракатига мутаносиб. Чунки ҳукм ижроси — асосан «мола»нинг иши. — Ҳукм қанақа? — деб сўради сайёҳ.

— Сиз ҳали буни билмайсизми? — деди офицер таажжубланиб, лабларини тишларкан, — менинг изоҳларим узук-юлуқ бўлса, маъзур тутинг, илтимос. Илгари ҳаммасини комендантнинг ўзи тушунтирарди, лекин янги комендант бу фахрли бурчдан воз кечди. Аммо сиздай азиз меҳмон, — сайёҳ қўлларини кўтариб бу иззатни рад қилмоқчи эди, аммо офицер ўз «ибора»сини ўзгартмади, — сиздай азиз меҳмонга у ҳатто жазо мазмунини ҳам тушунтирмабди, бу мен учун кутилмаган бир... — Офицер сўкинмоқчи эди-ю, ўзини тутди, — бундан мени ҳеч ким огоҳ этмаган, менинг айбим йўқ. Аммо, жазо хусусиятларини бошқаларга нисбатан ўзим яхшироқ тушунтиришим мумкин, чунки мана бу ерда, — деб кўкрак чўнтагини шаппатилади у, — собиқ комендант ўз қўли билан чизган ноёб чизмаларини асрайман.

— Ўз қўли билан? — деб сўради сайёҳ. — Собиқ комендант бир неча вазифани ўтар экан-да, ҳам ҳарбий, ҳам ҳукм чиқарувчи, ҳам... кимёгар экан-да?!

— Худди шундай! — деди офицер бош силкиб. Кейин қўлларини синчиклаб кўздан кечирди: чизмани олай деса бармоқлари унчалик тоза эмасдай кўринди ва сув тўлдирилган товоқ ёнига бориб, қўлларини қайтадан ювди.

— Жазомиз унчалик кўрқинчли эмас. «Мола» жинойтчи танасига у эсдан чиқарган буйруқни битади. Масалан, — дея аскарни кўрсатди у, — мана бунинг баданига: «Бошлиғингни ҳурмат қил», — деб ёзилади. Офицер жинойтчига имо этганда, сайёҳ ҳам кўз қири билан унга қаради: у бошини қуйи солиб, офицернинг жилақурса бирор сўзини тушуниш учун қулоғини динг қилиб турарди. Лекин унинг дўрдоқ лабларининг қимирлаши ҳеч нарса тушунмаганидан дарак берарди. Сайёҳ яна кўп нарсани сўрамоқчи эди-ю, жинойтчининг аҳволини кўриб, гапини қисқа қилди:

— У қандай жазога ҳукм этилганини биладимми?

— Йўқ, — дея офицер изоҳ бермоқчи эди, сайёҳ унинг гапини яна бўлди:

— Ўз устидан чиқарилган ҳукмни ҳам билмайдими?

— Йўқ, — деди офицер ва сайёҳнинг саволига тушунмагандай дудуқланди, — жинойтчига ҳукмни билдиришнинг ҳожати йўқ. Ахир, у ўз баданидаги ёзув орқали айбини билиб олади.

Сайёҳ гапни тўхтатмоқчи эди, бирдан жинойтчининг ўзига қараб турганини сезиб қолди: аскар гўё офицер тушуктирган иш тартиби

сайёҳга маъқулми-йўқми — билмоқчи эди. Шунинг учун креслога бемалол ястанишга чоғланган сайёҳ қаддини тиклаб, яна олдинга энгашди:

— Лоақал, аскар ўзининг жазога ҳукм қилинганини билар?

— Йўқ, буни ҳам билмайди, — деди офицер ва сайёҳдан янада ғалатироқ саволлар кутгандай жилмайиб тураверди.

— Қизиқ, — деди сайёҳ манглайини силаб, — бундан чиқдики, жинойтчи ўзини оқлаш учун ҳаракат ҳам қилмаса керак?

— Унга ўзини ҳимоя қилишга зарурат ҳам йўқ, — деб жавоб берди офицер гўё ўз-ўзига гапираётгандай четга қараб. У сайёҳни кераксиз тафсилотлар билан зериктиришни истамасди.

— Ахир, унда ўзини ҳимоя қилиш имкони бор эдими? — деб сайёҳ креслодан турди.

Офицер асосий иш — аппарат ҳақидаги суҳбат узилиб қолишидан чўчиб, сайёҳнинг ёнига борди ва унинг қўлтиғидан олди; бир қўли билан жинойтчини (буни сезган жинойтчи дарров қаддини ростлади, соқчи аскар ҳам занжирни тортиб қўйди) кўрсатиб шундай деди:

— Гап бундай: ёшлигимга қарамай, мен бу ерда — колонияда ҳакам вазифасини бажараман. Зеро, адолат тантана қилишида собиқ комендантга ҳам кўмак берганман ва шунинг учун ҳам бу аппаратни ҳаммадан яхшироқ биламан. Ҳукм чиқараётиб мен: «Гуноҳкорлик — доим муқаррар», деган қоидага амал қиламан. Бошқа ҳакамлар бу қоида бўйича иш тутолмайди, чунки улар олий суд идораларига қарам ва кўпчилик бўлиб иш тутмоққа мажбурдирлар. Бу ерда эса бўлакча. Ҳарҳолда, собиқ комендант даврида шундай эди. Тўғри, янги комендант менинг ишларимга аралашмоқчи бўлиб кўрди, аммо мен ҳозирча унииг ҳужумларини қайтариб келяпман, умид қиламанки, бундан кейин ҳам у менга халал беролмаса керак... Сиз бугунги маросимга сабаб бўлган воқеани билишни истаяпсиз, майли, айтиб берақолай. Қисқаси, бугун эрталаб бир капитан ўз деншчигининг хизмат пайтида ухлаб қолгани ҳақида хабар берди. Деншчик ҳар соатда, занг урилиши биланоқ, капитан эшиги олдида қад ростлаб унинг шарафига қўлни кўтариб қўйиши керак эди. Бу унчалик оғир иш эмас, лекин қоида шундай. Чунки офицерни қўриқлаб, унга хизмат қилаётган соқчи ҳамиша ҳушёр туриши шарт. Кеча тунда капитан деншчикнинг ўз бурчини қандай бажараётганини текширмоқчи бўлиб чиқса, у икки буқилганча ухлаётган эмиш. Капитан хивич билан башарасига туширибди. Соқчи

ўрнидан туриб, кечирим сўраш ўрнига, ўз хўжайинининг бошини ерга қаратиб оёғидан кўтарибди-да, «Хивични ташла, йўқса ўлдираман!» деб уни силкита бошлабди. Мана сизга бўлган воқеа. Бундан бир соат олдин капитан менинг ёнимга келди, мен унинг кўрсатмаларини ёзиб олдим дарров ҳукм чиқардим. Кейин деншчикни кишанлашни буюрдим. Буларнинг ҳаммаси шунчаки расмана ишлар. Агар, мен деншчикни чақириб сўроқ қила бошласам, англашилмовчилик кўпаярди. Деншчик нотўғри сўзлар эди, бу ёлғонни рад қилганим заҳоти у яна ёлғон-яшиқ гаплар тўқир эди ва ҳоказо. Лекин ҳозир у менинг қўлимда, мен эса уни қўйиб юбормайман... Энди ҳаммасига тушунгандирсиз?.. Вақт ўтяпти, жазони бошлаш пайти ҳам келди, мен бўлса ҳалигача сизга аппаратнинг қурилишини тушунтириб улгурганим йўқ.

Офицер сайёҳни яна креслога ўтиришга мажбур қилди ва ўзи аппаратнинг ёнига бориб, гапира бошлади:

— Кўриб турганингиздек, «мола» одам танасининг андомига тўғри келади: мана бу жойи одамнинг гавдаси учун, мана буниси оёқлари учун, бош учун эса мана бу пичоқсимон тиш мўлжалланган. Энди тушунарли бўлгандир-а?

У энг майда тафсилотларни ҳам изоҳлашга тайёрлигини кўрсатиш учун сайёҳнинг тепасига келиб меҳрибонлик билан энгашди.

Сайёҳ хўмрайиб «мола»га қаради. Суд ишлари уни қаноатлантирмаган эди. Шунга қарамай, сайёҳ бу ернинг жазо колонияси экани ва қонунларнинг шафқатсиз бўлиши табиийлиги, ҳарбий қоидаларга риоя қилиш зарурлигини ичида ўзига уқтирарди. Лекин у янги комендантга умид боғлаб, унинг имиллаб бўлса ҳам, суд ишларини янгилашга ҳаракат қилаётганини ва бу ислоҳни манави тўнка офицер ҳеч қачон тушунмаслигини ўйлади. Шу умид билан сайёҳ савол берди:

— Жазо пайтида комендант ҳам ҳозир бўладими?

— Бу ҳам аниқ эмас, — деди офицер кутилмаган саволдан хафа бўлгандай ва шу заҳоти унинг юзи ўзгарди, худди шунинг учун ҳам биз шошилишимиз керак. Афсуски, изоҳларни қисқартиришга тўғри келади. Лекин эртага аппарат тозаланганидан кейин (бу қурилма тез ифлосланади, асосий камчилиги ҳам шу) мен сизга қолганларини тушунтириб беришим мумкин. Ҳозирча, энг зарури устида тўхталаман... Демак, жиноятчи «ётоқ»қа ётгач, у тебрана бошлайди ва «мола» жиноятчининг танасини босади. «Мола»нинг тишлари автоматик равишда танага тегиб-тегмай туради: «мола» созлангандан

кейин эса, у осилган сим таранг тортилиб, иш бошланади. Билмаган одам жазо жараёнида бирор қизиқ томоша кўриши гумон. Унга «мола» бир хилда ишлаётгандай туюлади. Аслида, «мола» тез-тез тебраниб, тишларини танага ботиради, тана ҳам «ётоқ» билан бирга шу маромда тебранади. Жазо жараёнини хоҳлаган киши текшириб кўриши учун «мола» шишадан ясалган. Тишларни ўрнатишда анча қийинчиликларга дуч келинди, аммо кўп уринишлардан сўнг, уларни маҳкам бириктиришга муваффақ бўлдик. Меҳнатни аямадик. Энди танага ёзилаётган ёзув қандай бажарилишини ҳамма кўриши мумкин. Яқинроқ келинг, тишларни ўзингиз кўринг!

Сайёҳ секин ўрнидан турди-да, аппаратга яқин бориб, энгашди. — Сиз, — деди офицер, — икки хил жойлашган тишларни кўриб турибсиз, Ҳар бир узун тишнинг ёнида биттадан калта тиш бор. Узун тиш ёзади, калтаси сув чиқариб, қонни ювади ва ёзувнинг равшанлигини таъминлайди. Қонли сув кичик қувурчалардан ўтиб, каттасида тўпланади, кейин хандаққа оқиб тушади.

Офицер сув оқадиган йўналишни қўли билан кўрсатди. У гапи яхши англаниши учун тарновдан гўё ўша сувни олгандай ҳовучларини жипслаштирган эди, сайёҳ бошини кўтариб, қўлини орқага қилганча, кресло томон тисланди. Бу ҳам етмагандай, у офицернинг «мола»ни кўринг деган таклифига жиноятчи ҳам бўйсунганини кўриб, даҳшатга тушди. Жиноятчи мудроқ соқчини судраб «мола» ёнига келган ва шиша узра энгашганча турарди. У ҳозиргина манави жаноблар томоша қилган нарсани излар, аммо биров кўрсатмаганидан кейин, ҳеч балога тушунмай, гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа энкайиб, «мола» шишаси бўйлаб кўз югуртирар эди. Сайёҳ уни ҳайдамоқчи бўлди, чунки унинг хатти-ҳаракати ғайриқонуний ва жазога лойиқ бўлиши мумкин, деб ўйлади. Лекин офицер сайёҳни тутиб қолди, кейин ердан бир сиқим тупроқ олди-да, соқчига отди. Соқчи сесканиб уйғонди ва жиноятчининг ҳаддидан ошганини кўриб, милтиғини қўйди-ю, оёқларини ерга тираганча, қўлидаги занжирни шундай куч билан тортдики, жиноятчи аскар гурсиллаб йиқилди. Кейин пастда занжирларини шалдиратиб типирчилаётган жиноятчига қараб тек қолди.

— Уни турғазиб қўй! — деб бақирди офицер сайёҳнинг диққати жиноятчига алаҳсиб қолаётганини сезгач.

Сайёҳ «мола» устида энгашган эса-да, «мола»га қарамас, балки ҳозир жиноятчи нима бўлишини кутар эди.

— Уни эҳтиёт қил! — деб бақирди офицер ва соқчига ишонмай, аппаратни айланди-да, жинойтчининг ёнига ўзи бориб, унинг юлқинишига қарамай, соқчи ёрдамида қўлтиғидан кўтариб, оёққа қўйди. Энди менга ҳаммаси аён, — деди сайёҳ офицер қайтиб келгач. Лекин асосий нарса у ёқда, — деди офицер ва сайёҳнинг тирсагини қисиб, юқорига имо қилди, — «ҳисобчи»нинг ғилдираклар тизими ўша ерда жойлашган. Улар «мола» ҳаракатини белгилайди. Бу тизим суд ҳукми тайёрлаган чизма бўйича ўрнатилади. Мана, у, офицер ҳамёнидан бир неча қоғоз чиқарди, — афсуски, бу қоғозларни қўлингизга беролмайман. Бу менинг — ягона бойлигим. Манайи ерга ўтиринг, шунда ҳаммаси кафтдагидек кўринади.

Офицер биринчи қоғозни чиқарди. Сайёҳ шунчаки мақтаб қўймоқчи ҳам бўлган эди, аммо қоғоздаги чизиқлар шу қадар айқаш-уйқаш ва бир-бири билан қайта-қайта кесишганидан сира очиқ жой қолмаган эди.

— Ўқинг, — деди офицер.

— Мен ўқий олмайман, — деди сайёҳ.

— Ҳаммаси аниқ ёзилган-ку, — деди офицер.

Ҳа, жуда дид билан ёзилган, — деди сайёҳ гапдан қочиб, — фақат мен яхши илғай олмаяпман.

— Тўғри, деди офицер кулиб ҳамёнини чўнтагига соларкан, бу мактаб ўқувчиларининг алифбоси эмас. Диққат билан ўқиш керак. Ана шунда сиз ҳам тушуниб олардингиз. Албатта, бу ҳарфлар содда бўлиши мумкин эмас: чунки чизма бўйича жинойтчи тез ўлмаслиги лозим. Ўрта ҳисобда жазо олти соат давом этади. Кескин бурилиш пайти охирида юз беради. Ҳар бир жумла ўз мазмунига кўра безатилади. Ёзувнинг ўзи танада нозик камар шаклидагина бўлади. Тананинг қолган қисмини фақат безаклар тўлдиради. Энди сиз «мола»нинг ишини ва, умуман, аппаратни баҳолай оларсиз! Қаранг!

Офицер сакраб трапга чиқди ва қандайдир ғилдиракни айлантирди.

Кейин пастга қараб: «Диққат, четга қочинглар!», дея бақирди. Аппарат ҳаракатга келди. Агар, ғилдираклардан бири шақирламаганида, ҳаммаси жойида эди-я. Офицер бу ғилдиракнинг «қилиғи»дан уялгандай, унга ўзича мушт ўқталди, кейин сайёҳдан кечирим сўраган бўлиб, қўлларини ёзди-да, аппаратни пастдан кузатиш учун шошиб тепадан тушди.

Аппаратнинг фақат офицергагина маълум бўлган яна бир бузуқ жойи бор, шекилли, у қайтадан трапга чиқиб, қўлларини «ҳисобчи»нинг ичига тикди, кейин вақтни йўқотмаслик учун пўлат қувурга ўтирдию ғизиллаб

пастга тушиб, шовқин ичида сайёҳнинг қулоғига қичқира бошлади: — Машина фаолияти сизга тушунарли бўлдимиз энди?.. «Мола» шундай ёза бошлайди: елкага дастлабки ёзув тушгандан кейин пахта қатлами секин айланиб, танани ағдаради ва ёзишга янги майдон тайёрлайди. Тананинг ёзилган қисмидаги қонни эса махсус ишланган пахта сўриб олади ва ёзувнинг ботиб туриши учун имконият яратади. «Мола» четидаги мана бу тишлар тана ағдарилаётган пайтда ярага ёпишиб қолган пахта парчаларини юлиб олади ва ҳандаққа ташлайди. Кейин «мола» яна ҳаракатга келади, Шу кўйи «мола» ўн икки соат давомида ёзувни чуқурлаштириб бораверади. Дастлабки олти соатда жиноятчи аввалгидай яшайди, фақат оғриқдан азобланади. Икки соат ўтгач — бас, жиноятчи оғзидаги наomat тикини ҳам олиб ташласа бўлаверади, чунки унинг бақиршишга мадори қолмайди. Жиноятчининг бош тарафига, мана бу товоққа (у электр билан қиздириб турилади) илиқ гуруч бўтқа солинади. Агар, жиноятчи тили етса, ундан ейиши мумкин. Шу кунгача бу лаззатдан бош тортган бирорта жиноятчи бўлмади. Ҳарҳолда, шундай. Фақат беш соатдан кейин жиноятчи овқатга қарамай қўяди. Шундай пайтларда мен мана шу ерга чўкка тушиб, манзарани кузатаман. Одатда, жиноятчи бўтқанинг сўнгги ютимини еб қўймай, оғзида айлантириб лўндалайди-да, ҳандаққа туфлайди. Агар, шундай пайтда энгашиб қолмасам, бўтқа нақ юзимга чапланиши мумкин. Аммо олтинчи соатда жиноятчи шундай мулойимлашадики, энг калтафаҳм жиноятчиларнинг ҳам тафаккури равшанлашади. Бу ҳодиса унинг кўзлари теварагида бошланиб, атрофга ёйилди. Бу манзара кишини сеҳрлайди, «мола» тагига киргинг келади. Кейин айтарли ҳеч нарса юз бермайди, фақат жиноятчи ёзувни тушуна бошлайди, уни тинглаган каби қулоғини динг қилади. Сиз ҳали қоғозда кўрдингиз, ёзувни кўриш қийин, бизнинг жиноятчимиз эса уни ўз яралари орқали ўқийди. Албатта, бу оз меҳнат эмас, уни ниҳоясига етказмоқ учун олти соат керак. Олти соатдан кейин «мола» тишлари жиноятчи танасини бутунлай тешади ва уни ҳандаққа — қонли пахта ва сув ичига итқитади. Сайёҳ офицер томон хиёл энгашиб қулоқ солар ва айни пайтда машинанинг ишлашини кузатарди. Жиноятчи ҳам аппаратга қараб турар, аммо ҳеч нарса англамасди. У энкайганча, «мола»нинг бориб келаётган тишларига тикилиб турганида, соқчи аскар (офицернинг ишораси билан) ортидан келиб, пичоқ билан кўйлак ва иштонини иккига бўлиб ташлади. У уятини ёпиш учун иштонини ердан

кўтармоқчи бўлди-ю, аммо соқчи қолган-қутган жулдурини ҳам юлиб олди. Офицер машинани созлади; шовқин-суронсиз яланғоч аскарни «мола» остига ётқизишди. Унинг қўлидаги занжир ўрнига тасмалар боғланди. Илк дафъа бу жиноятчи учун енгилликдай кўринди. Кейин «мола» одатдагидай кўра пастроқ тушди, чунки аскар ориқ эди. Баданига тишлар текканида аскар титрай бошлади. Соқчи унинг ўнг қўлини боғларкан, жиноятчи чап қўлини беихтиёр сайёҳ томон чўзди. Офицер бўлса кўз қири билан сайёҳни кузатар, бу жазо (гарчи юзаки тушунтирган бўлсада) қандай таассурот уйғотишини чет элликнинг юзидан билиб олишга интилар эди.

Соқчи аскар қаттиқ тортганиданми, билакка боғланадиган тасма узилиб кетди. У офицерни ёрдамга чақириб, унга узилган тасмани кўрсатди. Офицер унинг ёнига борди ва сўнгра ортига ўгирилиб, сайёҳга изоҳ бера бошлади:

Машина мураккаб бўлгани учун доим нимадир синиб, нимадир узилиши мумкин, аммо бу ҳол машинани баҳолашда путур етказмаслиги лозим. Масалан, узилган тасма ўрнида мен дарҳол занжирдан фойдаланишим мумкин. Тўғри, бу ҳолда ўнг қўлнинг тебраниши ўз нафосатини бир оз йўқотади.

Офицер занжирни боғлаётиб, қўшиб қўйди:

— Машинанинг ишлаши учун ажратилаётган маблағ жуда кам. Собиқ комендант даврида бу маблағни мен ўз билганимча сарфлар эдим. Бу ерда ҳар хил зарур темир-терсак сақланадиган хона бор эди, Мен асбобларни аямай ишлатардим. Аввал шунақа эди. Янги комендант бўлса эски тартибни маън қилишга интилгани-интилган. Ҳозир машина учун ажратилган пулга ўша хўжайин, дейлик, мен янги тасма олиб келишга одам юборсам, комендант эски тасмани кўрсатишни талаб қилади ва оқибатда ўн кун вақт ўтиб, янгисини юборади, аммо бу ҳам яроқсиз чиқади. Мен тасмасиз машинани қандай бошқараман — бу билан ҳеч кимнинг иши йўқ.

«Бировларнинг ишига дабдурустдан аралашмоқ доим хавфлидир», деб ўйлади сайёҳ. Чунки у колонияда ҳам, колония қарашли бўлган мамлакатда ҳам яшамайди. Агар, сайёҳ жазо маросимини танқид қилса ёки уни тўхтатишга уринса, унга: «Сен чет элликсан, иззатингни билиб, жим тур», дейишлари мумкин, ўшанда сайёҳ бунга эътироз қилмас, аксинча, у: «Мен ҳам ўзимга ҳайронман, ахир, мен бегона мамлакатларнинг суд ишларини ўзгартириш учун эмас, балки илм

ахтариб саёҳатга чиқдим-ку», деб айтган бўларди. Лекин бу ердаги аҳвол сайёҳни қизиқтириб қўйганди. Суд ишларидаги адолатсизлик ва жазонинг ваҳшиёналиги шундоққина кўриниб турарди. Сайёҳни ҳам биров манфаатдорликда айблай олмас, чунки у жиноятчига на қариндош, на ватандош бўлади. У жиноятчига ачинмас, умуман, жиноятчи одамда раҳм уйғотадиган киши эмасди. Лекин сайёҳ бу ерга олий идоралар тавсияномаси билан келган бўлиб, уни яхши кутиб олган эдилар. Ҳатто жазо маросимига таклиф қилаётиб, сайёҳдан бу ернинг суд ишлари ҳақида фикр билдиришини зоҳирий истагандай ҳам бўлишди. Ҳозир маълум бўлдики, янги комендант ҳам сайёҳга ўхшаб бу офицерга нисбатан деярли душманларча муносабатда-ю, колониядаги суд тартиблари уни ҳам қаноатлантирмас экан.

Сайёҳнинг хаёлини офицернинг дарғазаб қичқириви бўлди. У бир амаллаб наमत тикини жиноятчи оғзига солган эди, жиноятчининг кўнгли айнаиб, кўзларини юмганча қалтирай бошлади. Офицер шоша-пиша унинг бошини ҳандақ томон бурмоқчи бўлди, аммо улгурмади — аскарнинг оғзидан қусуқ отилиб чиқиб, бутун машинани булғади. — Ҳаммасига комендант айбдор! — дея қичқирди офицер ғазабдан темир ёлани юлқилаб. — Машинани худди чўчқахонадай булғашади! У ҳамон титраётган қўллари билан аскарга ишора қилиб, сайёҳга деди: — Жазодан бир кун олдин овқат беришни тўхтатиш зарурлигини комендантга соатлаб айтганман. Лекин янги тартиб тарафдорлари бошқача фикрда. Жиноятчини олиб кетиш арафасида комендантнинг хонимлари унга ҳар хил ширинликлар улашади. Умр бўйи сассиқ балиқ еб кун кечирган бу нусха энди ширинлик ейиши керакдай! Майли, бунисига ҳам чидаш мумкин, мен бунга кўникиб қолдим, аммо комендантдан янги наमत тикин сўраганимга уч ой бўлди. Мана, қаранг, юзлаб одам ўлими олдидан тишлаб, сўрган бу тикини жирканмай оғизга олиш мумкинми, ахир?!

Жиноятчи бошини ёстиққа қўйди, унинг кўриниши осойишта эди. Соқчи аскар жиноятчининг кўйлаги билан машинани арта бошлади. Шу пайт офицер сайёҳга яқинлашди. Сайёҳ нимадандир шубҳаланиб бир қадам ортга тисланди, лекин офицер унинг қўлидан ушлаб, четга тортди.

— Сизга бир гап айтсам майлими?

— Албатта, — деди сайёҳ ва бошини қуйи солиб тинглашга чоғланди.

— Ҳозир сиз томоша қилаётган бу адолатли суд ва жазонинг

колониямизда очик тарафдорлари, мухлислари йўқ. Бунинг ягона ҳимоячиси мен ва собиқ комендант қолдирган мероснинг ҳам ёлғиз ҳимоячиси ўзимман. Мазкур суд тартибларини келажақда такомиллаштириш менинг хаёлимда ҳам йўқ. Бутун кучим мана шу — борини асрашга кетяпти. Эски комендант даврида колония унинг маслақдошлари билан тўла эди. Ишонтириш қобилияти менда ҳам бор, фақат собиқ комендант мансабдан ажралган. Шу сабаб унинг тарафдорлари кўп бўлса-да, ҳозирча жим, пусиб юришибди. Агар бугун — жазо маросими куни қаҳвахонага кирсангиз ҳам гап-сўзларга қулоқ солсангиз, фақат мужмал суҳбатлардан бошқа ҳеч нарсани эшитмайсиз. Чунки бу одамлар эски тартибни ёқлашса ҳам, токи янги комендантнинг қарашлари ўзгармас экан, улардан бирор гап чиқиши қийин. Энди сиздан сўрамоқчиман: наҳотки, ўша комендант ва унинг хонимчалари дастидан бир одам умрини сарф қилиб яратган мана шу мўъжиза (аппаратни кўрсатиб) йўқ бўлиб кетса? Бунга йўл қўйиш мумкинми? Ҳатто сиз чет эллик бўлсангиз ҳам, ҳатто бизнинг оролга бир неча кунга келган бўлсангиз ҳам, айтинг, шунақаям бўладими? Вақт ўтиб боряпти. Менинг суд ишларимга қарши аллақандай чоралар кўришаётгани аниқ: комендатурада менсиз қандайдир мажлислар ўтказишмоқда. Ҳатто сизнинг бу ташрифингиз ҳам вазиятнинг қалтислигидан дарак беряпти; улар ўзлари келишдан чўчиб, аввал сизни — чет эллик одамни жўнатишади... Илгари жазо маросими қандай тантанали равишда ўтарди-я! Қатлга бир кун қолганда водий одамга тўлиб кетарди. Бу томошани кўриш учун ҳамма келарди. Эрта тонгда комендант ўз хонимлари билан пайдо бўлганда, ноғора товушидан бутун лагерь уйғонарди. Мен комендантга ҳамма нарса тайёрлиги ҳақида дарров ахборот берардим. Юқори лавозимдагилардан бирортасининг маросимдан кетишга ҳаққи йўқ эди. Тўпланганлар машина атрофида ўтирардилар. Анави тўқима креслолар — ўша пайтдан қолган-қутгани... Машина топ-тоза, ярқираб турарди. Мен ҳар бир қатл олдидан машинага янги қисмлар қўярдим. Юзлаб томошабинларнинг кўзи олдида комендант жиноятчини ўз қўли билан «мола» остига ётқиздирарди, одамлар бўлса, ҳу анави дўнгликкача уймалашиб, оёқларининг учида туришиб томошани кузатарди. Бугун оддий аскар бажараётган иш каминангиз — суд раисининг фахрли бурчи эди. Қатл ана шунақа бошланарди! Машина ҳеч қачон бузилиб қолмасди. Баъзи бировлар машинага умуман қарамас, кўзларини юмиб қумда ётардилар,

чунки адолат тантана қилишини шундоқ ҳам яхши билишарди. Сукунат ичра оғзига наमत тиқилган жиноятчининг бўғиқ инграши эшитиларди, холос. У пайтлар «мола» тишлари ўзидан аччиқ суюқлик чиқарарди, ҳозир бу усул таъқиқланган.

Қатлнинг олтинчи соати!.. Манзарани яқиндан кўришга интилганларнинг илтимосини қондириш мумкин бўлмай қоларди. Аммо комендантимиз фаҳмли киши эди, у дастлаб энг олдинга болаларни ўтказарди. Мавқеим тақозасига кўра мен машинанинг ёнида туришга ҳақли эдим, ҳу анави ерда ҳар тиззамга биттадан болани олиб, қатлни кузатар эдим. Жиноятчининг азобдан қийшайган чеҳрасида ажиб бир равшанликни кўрардик биз, бу — ниҳоят эришилган ва айни пайтда яна йўқолиб бораётган адолат нури эди, унга чўмилардик! Эҳ, дўстим, қандай замонлар эди у замонлар!

Офицер ёнида ким турганини мутлақо унутганди: у сайёҳни дўстона қучоқлаб, елкасига бошини қўйгандай бўлди. Сайёҳ бўлса, нима қиларини билмай, бетоқатлик билан четга қараб турарди. Аскар машинани тозалаб бўлди, энди тунука идишдаги бўтқа қолдиқларини товоққа сола бошлади. Ҳуши ўзига келган жиноятчи буни кўрдию дарров тилини товоқ томон чўзди. Лекин соқчи аскар унинг бошини орқага итариб қўйди ва очиққан шўрликнинг кўз олдида ифлос қўллари бўтқага тиқиб, ўзи ея бошлади. Бу ҳам тартибга хилоф эди, албатта.

Офицер ўзини тезда ўнглаб олди.

— Сизга таъсир ўтказиш ниятим йўқ, — деди у, — энди ўша пайтларни айтиб бировга англатиш маҳол, буни ўзим ҳам биламан. Нима бўлганда ҳам машина ишляпти, қиймати қандай иш беришига боғлиқ. Ҳар қалай, у бутун бир водийда ягона бўлса-да, иш беряпти: ҳамон жиноятчининг танаси ақл бовар қилмас доира ясаб, ҳандаққа учяпти, гарчи ҳандақ теварагида юзлаб одам пашшадай уймалашмаса-да!

Илгарилари бу ҳандақ мустаҳкам панжара билан ўралган бўлиб, уни аллақачон қўпориб ташлашган эди.

Сайёҳ офицердан юзини олиб қочиш учун гоҳ у, гоҳ бу ёққа маънисиз алангларди. Офицер сайёҳни водийнинг кимсасизлиги таажжублантирди деб ўйлади, шекилли, ёнига бориб қўлидан ушлади, гирдикапалак бўлиб, кўзига қарамоқчи бўлди:

— Ана, кўрдингизми шармандаликни? — деди офицер.

Сайёҳ унга жавоб бермади. Офицер ҳам кутилмаганда жим бўлди ва

кўллари белига тираб, оёқларини керганча ерга тикилиб қолди. Кейин кўтаринки бир табассум билан сайёҳга боқди:

— Кеча комендант сизни таклиф қилаётганида, мен ўша ерда эдим. Комендантни биламан. Сизни нима мақсадда бу ерга таклиф қилганини дарров тушундим. Менга қарши туришга унинг кучи етса ҳам, ҳозирча журъат қилмаяпти. Лекин сиздай ҳурматли чет эл меҳмонининг мен ҳақимдаги фикрини эшитиб кўрмоқчи. Унинг режаси аниқ: сизнинг оролимизга келганингизга икки кун бўлди, эски комендантнинг ўзини ҳам, қарашларини ҳам ҳали билмайсиз, балки сиз, — оврупо бидъати тарбиялаган одам — умуман, ўлим жазосига, қисман бизникидай автоматлашган қатлга, ниҳоят, бу қатл сал эскирган машинада, томошабинларсиз ижро этилишига мутлақо қаршидирсиз. Комендант шунни ўйлаган. Буларнинг ҳаммаси, мен қилаётган ишлар сизга ёқмаслигига умид туғдиради, шундай эмасми? Агар, сизга ёқмас экан (мен ҳамон комендант фикрини айтяпман), бу ҳақда, албатта, қаердадир гапирасиз, чунки сиз ўзингизнинг катта тажрибангизга суяниб иш қилишингиз табиий. Тўғри, сиз турли халқларнинг ўзига хос одатларини яхши биласиз ва олимларча фикр юритиб, бу ерда кўрганларингиз хусусида ҳамма жойда ҳам, дейлик, ўз юртингиздагидай, кескин гапирмайсиз, албатта. Комендантга бунинг кераги ҳам йўқ. Унга сизнинг шунчаки айтган бир қалтис гапингиз кифоя. Бу гап гарчи эътиқодингизга алоқасиз эса-да, комендантнинг истагини қондирса бўлди. Кейин у сизга айёрлик билан ҳар хил саволлар бераверади. Унинг хонимчалари эса сизни ўраб, қулоқларини динг қиладилар. Дейлик, «бизда суд ишлари бошқача» ёки «бизда ўлим жазосидан бўлак жазолар ҳам бор» ёки «одамни қийнаш бизда фақат ўрта асрларда бўлган», десангиз, бас. Майли, бу гапларингиз тўғри бўла қолсин. Майли, улар сизнингча табиий бўлиб, менинг ишимга алоқаси йўқдай туюлсин, лекин, биласизми, комендант нима қилади? Мен бунини тасаввур этаман. Комендант бу гапни эшитиб, ўтирган курсисини кескин четга суради-да, болохонага чиқади. Унинг изидан хонимлари эргашади. Кейин унинг хонимчалари «момоқалди роқдай» деб аташган овоз эшитилади: «Ғарбнинг буюк олими, бутун мамлакатларда суд ишини қайта кўриб чиқиш учун тайинланган вакил ҳозиргина бизнинг эски тартиб инсоний эмаслигини эълон қилди. Мен бу ҳурматли зот хулосасидан сўнг эски удум билан келишолмайман ва буйруқ бераманки, шу соатдан бошлаб...» Ва ҳоказо. Сиз шунда гапга

аралашмоқчи бўласиз, мен бу гапларни айтмадим, демоқчи бўласиз, менинг услубим ваҳшиёна эмас, балки чинакам инсоний услуб, инсонга лойиқ ягона услуб эканини, аппаратга қойил қолганингизни ҳам айтмоққа шайланасиз, аммо энди кеч бўлади. Чунки сиз хонимчалар тўпланган болохонага чиқолмайсиз, ҳаммани ўзингизга қаратмоқ учун қичқирмоқчи бўласиз, аммо бирорта хонимнинг қўлчаси оғзингизни беркитадию мен ва собиқ комендантнинг васиятлари барҳам топади. Сайёҳ кулгидан ўзини зўрға тутди: у оғир деб ҳисоблаган вазифа шунчалик осон экан-да. Шунга қарамай, у иккиланиб гапирди:

— Сиз менинг мавқеимга ортиқча баҳо беряпсиз: комендант мендаги тавсияномани ўқиб кўрган ва менинг суд ишлари бўйича билимдон эмаслигим энди унга аён. Мабодо, мен бирор фикр билдирганимда ҳам, бу фикр ҳар қандай одам айта оладиган шунчаки фикр бўлар эди. Ҳарҳолда, меники комендантнинг фикричалик, яъни колонияда билишимча, кенг ҳуқуққа эга одамнинг фикричалик мавқега эга бўлмайди. Агар, бу тузум ҳақида комендантнинг режаси сиз айтгандай чиндан қиёмига етган бўлса, менинг арзимас ёрдамимсиз ҳам тузум қуламаса, деб кўрқаман.

Офицер буни англадимикан? Йўқ, ҳали англамаган эди. Офицер бошини чайқади-да, соқчи аскар билан жинойтчига қаради. Улар сесканиб бўтқадан қўллари тортишди, Кейин офицер сайёҳга яқин келиб, унинг кўзига эмас, камзули ёқасига қараб, одатдагидан секинроқ гап бошлади:

— Сиз комендантни билмайсиз. Унга ҳам, бизга ҳам, мени кечиринг-у, бир қадар, соддадиллик билан ёндашяпсиз. Сизнинг таъсиригиз, менга ишонинг, бебаҳодир. Қатл пайтида якка сиз бўлишингизни эшитиб, қувонганимни билсангиз эди. Комендантнинг режаси бўйича бу менга зарба бўлиши керак, мен эса зарбани ўз фойдамга ҳал қиляпман. Сиз менинг изоҳларимни бемалол тингладингиз. Агар, одамлар бўлганида нафратомуз нигоҳларию мунофиқ шивирлашлари билан бизга ҳалал беришарди. Мана, сиз машинани ўз кўзингиз билан кўрдингиз. Энди қатлни кўрмоқчисиз. Сизнинг хулосангиз, албатта, тайёр бўлса керак. Мабодо, бирор етишмовчилик бўлса, қатл манзарасининг ўзи буни бартараф қилади. Энди сизга мурожаат этмоқчиман: комендантни енгилсизга ёрдам беринг, илтимос!

Сайёҳ унинг гапини оғзидан олди:

— Мен нима қила оламан?! — дея хитоб қилди у. — Бунинг иложи йўқ.

Мен сизга халақит беролмаганимдай, ёрдамим ҳам тегмайди.
— Тегади! — деди офицер (сайёҳ унинг қисилган муштини кўриб, чўчиди). — Ёрдамингиз тегади, — деди яна таъкидлаб офицер, — менда бир фикр бор, ўйлайманки, бу қўл келади. Сиз, «таъсирим етарли эмас», деяпсиз. Менимча, етарли. Мабодо сиз ҳақ бўлсангиз ҳам, наҳотки, эски тартибни сақлаб қолиш йўлида энг кичик, майли, бефойда туюлган имкониятдан фойдаланмасак? Менинг режамга қулоқ солинг. Бу режа амалга ошиши учун авваламбор сиз колонияда бизнинг судимиз хусусида иложи борича юмшоқроқ гапирмоғингиз даркор. Агар, сиздан биров сўрамаса, умуман, гапирманг. Гапирган тақдирда ҳам қисқа ва мужмал гапирган маъқул. Улар сизга бу ҳақда сўзлаш осон эмаслигини кўрсин, мабодо очиқ гапирсангиз, ўзингизни сўкиниб юборадигандай тутинг. Мен сиздан ёлғон сўйлашни талаб қилаётганим йўқ. Фақат қисқа жавоб берсангиз бас. Норози оҳангда «ҳа, мен ҳукм ижросини кўрдим» ёки «ҳа, мен барча изоҳларни тингладим», десангиз кифоя. Норози оҳангда гапириш учун сизда етарли асос бор. Комендант бу норозиликни ўзиникига мутлақо тескари эканини билмайди. Комендант бунини ўз фойдасига деб билади. Кейин эртага комендант раислигида бошқарманинг ҳамма мансабдорлари қатнашадиган мажлис чақирилади. Комендант бунақа йиғилишларни томошага айлантиришга уста. Ҳатто томошабинлар учун алоҳида бўлмалар ҳам қуришган. Одам доим кўп бўлади. Кўнглим айниса ҳам, ўшанақа мажлисларга қатнашишга мажбурман. Сизни, албатта, таклиф қилишади. Агар, сиз бугун ўзингизни мен айтгандай тутсангиз, уларнинг таклифи илтижога ҳам айланиши турган гап. Бордию сизни қандайдир сабабларга кўра таклиф қилмасалар, сиз таклифни ўзингиз сўраб олишингизга тўғри келади ва илтимосингиз қондирилишига шубҳа қилмасангиз ҳам бўлади. Шундай қилиб, сиз эртага хонимчалар билан комендант равоғида ўтирган бўласиз. Комендант вақти-вақти билан сизни ўтирибдими-йўқми деб тепага қараб кўяди. Анчагача фақат тингловчиларга мўлжаллаб қилинган асосиз маърузалардан сўнг, дейлик, одатдагидай, портдаги қурилиш ишлари ҳақидаги нокерак масала кўрилади ва кейин гап суд ишларига келиб тақалади. Мен ўрнимдан туриб бугунги қатл ҳақида ахборот бераман. Ахборотим жуда қисқа бўлади. Тўғри, уни лўнда қилиб айтиш мумкин эмас, лекин шундай қиламан. Комендант одатдагидай жилмайиб, миннатдорчилик изҳор этади менга ва қулай имкониятни бой бермай, ўрнимдан туради. «Ҳозиргина, — дейди у ёки

шунга ўхшаш бир гап қилади, — ҳозиргина биз бўлиб ўтган қатл ҳақидаги ахборотни эшитдик. Шахсан мен шунга эслатиб қўймоқчиманки, қатл маросимида буюк олим ҳам иштирок этди. У бизнинг колониямизга ташриф буюриб, катта илтифот кўрсатгани ҳаммангизга маълум, Бугунги мажлисимиз ҳам бу муҳтарам зот қатнашаётгани сабабли катта аҳамиятга эгадир. Биз эски одат бўйича чиқарилган ҳукм ва унинг ижроси ҳақида улуғ олимдан фикр-мулоҳазаларини айтишини илтимос қилсак, нима дейсизлар?» Албатта, ҳамма чапак чалади, мен эса улардан ҳам кўпроқ чаламан. Комендант сизга таъзим қилиб: «Демак, бу савол барчанинг номидан берилди сизга», дейди. Сиз эса ўрнингиздан туриб тўсиқ ёнига борасиз. Қўлларингизни намоёнишкорона тарзда тўсиқ устига қўясиз, акс ҳолда, хонимлар қўлингизни олиб, бармоқларингизни ўйнай бошлашади. Ниҳоят, нутқ ирод этасиз. Бунгача қандай чидаб туришимни мен тасаввур қололмаяпман. Нутқингизни сиз чекламанг. Бор овоз билан ҳақиқатни айтинг. Фикрингизни баралла айтинг, ҳа, ҳа, тўппа-тўғри комендантнинг юзига қараб ҳайқиринг. Балки, сиз буни истамассиз, табиатингиз кўтармас, балки сизнинг юртингизда бунақа ҳолда киши ўзини бошқача тутар, а? Яхшиси, сиз ўрнингиздан турманг. Бир-икки оғиз гапирадиган бўлсангиз, сўзингизни пастдаги равоқда ўтирган мансабдорлар эшитилар-эшитилмас қилиб айтинг, шу — бас. Шунинг ўзи етарли. Фақат қатл маросимида одамлар бўлмаганию бузуқ ғилдирак ва узилган тасма ҳақида, кўнгилни айнитувчи наमत тиқин тўғрисида оғиз ҳам очманг, буни ўз гарданимга оламан. Ишонинг, менинг нутқим комендантни залдан чиқиб кетишга мажбур этмаса ҳам, уни тиз чўктиражак, «собик комендант, мен сенга таъзим қиламан!», дейишга мажбур қилажак!.. Мана, менинг режам. Буни амалга оширишга ёрдам беришни истайсизми ўзи? Албатта, истайсиз. Истақдан ташқари бу сизнинг бурчингиз ҳам.

Офицер сайёҳнинг қўлларини олди-да, кўзига боқди. У сўнгги сўзларни шундай бақриб айтдики, овқат талашаётган соқчи билан жиноятчи ҳеч нарсага тушунмаса ҳам дарҳол тўхтаб, оғизларидагини чайнаганларича сайёҳга қараб қолишди.

Сайёҳ офицерга берадиган жавобини аллақачон ўйлаб қўйган эди: у — умри давомида кўп нарса кўрган холис одам, ҳозир иккиланиб ё кўрқиб ўтирмоқчи эмасди. Шунга қарамай, аскар билан жиноятчининг овозини эшитгач бир зум жим қолди. Ниҳоят, у айтиши керак бўлган сўзни

айтди:

— Йўқ!

Офицер ундан кўзини узмай киприкларини пириллатди.

— Сизга изоҳ керакми?

Офицер индамай бошини силкиди.

— Мен бунақа суд тартибига қаршиман, — деди сайёҳ, — гарчи сизнинг менга ишониб айтган гапларингизни ҳеч қачон суиистеъмол қилмасам-да, ҳали бу ишончни қозонмай туриб, сизлар ўрнатган тартибга қарши боришга ҳаққим борми, қаршилигим бирор натижа берадими, деб ўйлаган эдим. Бу ҳақда дастлаб комендантга мурожаат қилишим кераклиги менга аён эди. Менинг бу фикримни сиз яна равшанлантирдингиз. Аммо мендаги бу қатъий қарорни (гарчи, сизнинг ашаддий, холис эътиқодингиз мени ҳаяжонлантирсада) мустаҳкамлаган сиз эмассиз.

Офицер индамади, машинанинг ёнига бориб, жез ғўлалардан бирига кўлини теккизди, кейин бошини кўтариб, «ҳисоб»чини текширгандай бўлди. Соқчи аскар ва жинойтчи бўлса аллақачон дўстлашиб олгандилар. Тасмалар билан чандилган жинойтчи бир амаллаб аскарга имо қилар, аскар у томон энгашар ва жинойтчи унга ниманидир шивирларкан, у бошини силкирди.

Сайёҳ офицернинг ёнига келди.

— Сиз ҳали менинг ниятимни билмайсиз-ку?! Албатта, мен комендантга бу ердаги аҳвол хусусида ўз мулоҳазамни айтаман, аммо ёлғиз ўзига айтаман. Қолаверса, мен қандайдир мажлисда қатнашмоқ учун бу ерда узоқ ушланиб қолиш ниятим йўқ. Эртага эрталаб мен кетаман, лоақал, бирор кемага тушиб жўнайман.

Бу гаплар офицернинг бу қулоғидан кириб унисидан чиқаётгандай эди.

— Демак, сизга бизнинг суд ишларимиз маъқул келмади, — деди у ўз-ўзига гапиргандай ва кинояли кулиб қўйди. У боланинг инжиқлигидан кулган чол каби хаёлларини кулгу пардасига яшираётганга ўхшар эди.

— Ундай бўлса ишни бошлаймиз, — деди офицер ва кутилмаганда тиниқ нигоҳ билан сайёҳга қаради. Бу қарашда нечукдир уйғониш, нимагадир даъват ифодаси бор эди.

— Нимани бошлаймиз? — деб сўради сайёҳ, лекин жавоб олмади.

— Сен озодсан, — деди офицер жинойтчига унинг тилида.

Жинойтчи дастлаб ишонмади. Офицер яна такрорлади:

— Сен озодсан, дедим-ку!

Аввалига жиноятчининг юзига нур югурди. Наҳотки, рост бўлса! Балки... офицернинг эрмагидир бу? Ёки анави келгинди уни кечиришларини сўраганмикан? Нималар бўляпти ўзи? Бу саволларнинг барчаси жиноятчи юзига ёзиғлиқ эди. Аммо умиди узоққа бормади, шунга қарамай, нима қилиб бўлса-да, озод бўлгиси келди ва «мола» остида имкони борича юлқина бошлади.

— Тасмаларни узиб юборасан, — дея бақирди офицер, — жим ёт! Ҳозир биз уларни бўшатамиз.

Офицер соқчи аскарга ишора қилди ва икковлон ишга тушдилар. Жиноятчи оҳиста куларди. У бошини буриб, гоҳ чапга — офицерга, гоҳ ўнгга — аскарга, ҳатто сайёҳга ҳам қараб қўярди.

— Уни чиқариб ол, — деб буюрди офицер аскарга. «Мола» жуда яқин тургани учун эҳтиёт бўлиш керак эди. Бесабр жиноятчининг елкасида бир неча кичик жароҳат ҳам пайдо бўлди. Лекин офицер унга қарамай қўйди. У сайёҳнинг ёнига келиб, чўнтагидан ўша чарм ҳамённи чиқариб, уни узоқ кавлади, излаган қоғозини топиб, сайёҳга рўпара қилди.

— Ўқинг.

— Ўқий олмайман, — деди сайёҳ, — буни ўқий олмайман дедим-ку.

— Яхшироқ қаранг, — деди офицер ва бирга ўқиш учун сайёҳга ёнма-ён келиб турди. Бу ҳам фойда бермагач, қўлини баланд кўтарганча, гўё қоғозга тегиш мумкин эмасдай, жимжилоғи билан ниманидир кўрсатиб, сайёҳнинг ўқишини енгиллаштирмақчи бўлди. Жилла қурса, шуни ўқиб, офицерни хурсанд қилиш ниятида сайёҳ ниманидир илғашга тиришса ҳам, фойдаси бўлмади. Шунда офицернинг ўзи аввал ҳарфларни топиб, кейин қўшиб ўқиди:

— «Адолатли бўл!» деб ёзилган бу ерда!

— Эҳтимол, — деди сайёҳ, — худди шундай деб ёзилганига аминман.

— Майли, — деди офицер ва озгина бўлса-да қаноатланиб, қўлида қоғоз, трапга кўтарилди; қоғозни ғоят эҳтиёткорлик билан «ҳисобчи»нинг устига қўйди. Кейин тишли ғилдираклар тизимини бутунлай қайтадан ўрнатишга киришди. Бунга кўп меҳнат талаб қилинарди. Тишли ғилдираклар ичида энг майдалари ҳам кўп бўлса керак, офицер «ҳисобчи»нинг ичига бошини тикиб, узоқ диққат билан текширди.

Пастда сайёҳ тимирскиланаётган офицердан кўз узмай қараб турар, унинг бўйни ва қуёшдан қамашган кўзлари оғрир эди. Аскар билан

жиноятчи эса бирга эдилар: боя ҳандаққа улоқтирилган кўйлак-иштонни соқчи милтиқ найзаси билан илдириб олди. Кўйлак лой бўлгани учун жиноятчи уни сув тўлдирилган товоққа солиб ювди. Жиноятчи кийингач, унинг ўзи ҳам, соқчи ҳам бараварига кулиб юборишди, чунки кўйлак билан иштон орқасидан икки бўлинган эди. Соқчининг кўнглини кўтаришни ўз бурчи деб билди шекилли, жиноятчи йиртиқ кийимини ҳилпиратиб, унинг олдида рақсга туша бошлади. Соқчи бўлса ерда ўтирганча кулиб, тиззасига шаппатилар эди. Лекин жанобларнинг шу ерда турганлиги уларни ўз майлларини тийишга мажбур этди.

Ниҳоят, офицер ишини тамомлади, ҳар бир мурватни табассум билан сўнгги бор кўздан кечирди, ҳозиргача очиқ турган «ҳисобчи»нинг қопқоғини ёпиб, пастга тушди. Сўнгра ҳандаққа, кейин жиноятчига қаради. У уст-бошини ҳандақдан олганини кўриб, қаноатланди ва товоқ ёнига келди-ю, ифлос сувни кўргач таъби хиралашди. Демак, у кўлини юволмайди. Нима қилсин, гарчи қум сув ўрнини босолмаса ҳам, у кўлларини қумга тикди. Кейин ўрнидан туриб, мундир тугмаларини бўшата бошлади. У мундир ёқасига солиб қўйган бир жуфт рўмолчани чиқариб олиб, жиноятчига ирғитди.

— Мана, сенинг рўмолчаларинг! — деди-да, сўнг сайёҳга қараб қўшиб қўйди: — Хонимларнинг совғаси.

Офицер мундирини ва қолган нарсаларини қанчалик шошиб ечмасин, ҳар бир кийимини ғоят эҳтиёткор бўлиб қўли билан ушларди. Ҳатто мундиридаги зарбоф чилвирни силаб ҳам қўйди, бир тола попугини силкиб тўғрилашни ҳам унутмади. Аммо ҳар бир ечилган кийимни у асабийлик билан ҳандаққа улоқтираркан, ўша эҳтиёткорлигидан асар ҳам қолмаётганди. Сўнгги буюм — камарга боғланган ханжар эди. У ханжарни қинидан чиқариб, тиззасига уриб иккига бўлди ва ҳар иккала бўлакни ҳам ҳандаққа шундай зарб билан отдики, пастда жаранглаган товушнинг акс-садоси эшитилди.

Офицер тир-яланғоч бўлди. Сайёҳ лабларини тишлаб олган, миқ этмас эди у. Гарчи ҳозир нима бўлишини билса ҳам, унинг офицерга ҳалақит беришга ҳаққи йўқ эди. Модомики, офицер сиғинган суд тартиби энди ўз моҳиятини йўқотган экан (балки бунга сайёҳнинг аралашуви, унинг ўз бурчини бажаргани сабаб бўлгандир), бу тартиб тугаётган экан, офицернинг ҳозир қилаётган иши жуда тўғри, зеро, сайёҳ ҳам офицернинг ўрнида худди шундай қилган бўларди.

Соқчи аскар билан жиноятчи аввал бошда ҳеч нарсани тушунишмади,

ҳатто дастлаб офицерга эътибор ҳам қилишмади. Жиноятчи рўмолчалари яна қўлига текканига хурсанд эди, аммо унинг шодлиги узоққа чўзилмади, чунки соқчи аскар кутилмаганда бир юлқиб рўмолчаларни тортиб олди ва камарига тикди. Жиноятчи рўмолчани олишга ҳар қанча уринмасин, эплормади. Икки аскар ярим ҳазил, ярим чин — анчагача баҳслашдилар, кейин яланғоч офицерни кўриб, сергак тортишди. Айниқса, жиноятчи буюк бир ўзгаришни сезиб, қотиб қолди. Унинг бошига тушган кўргулик энди офицерни домига тортаётган эди. Бу — чет элликнинг буйруғи, шекилли. Демак, қасос бу. Ҳа, у тўла азоб чекмай, тўла қасос оладиган бўлди! Аскар илжайди ва шу ифода унинг чехрасида муҳрланиб қолди.

Офицер машина томонга юзланди. Унинг аппаратни мукаммал билиши гарчи аввалдан маълум бўлса-да, шу тобда машинанинг ишлаши, яъни офицерга итоати кишини ҳайратга соларди: у қўлини «мола»га теккизган заҳоти, «мола» бир неча марта кўтарилиб тушдию офицер сиғадиган ораликда гаққа тўхтади.

У «мола» тагига ётиб, «ётоқнинг четига қўл теккизган ҳам эдики, «ётоқ» шу заҳоти тебрана бошлади ва наMAT тиқин офицернинг нақ оғзи устида тўхтади. Офицер тиқинни оғзига олишни истамаётгани кўриниб турарди, аммо ўзини зўрлаб у ҳалигини оғзига олди. Ҳаммаси муҳайё, фақат тасмалар боғланмаган эди. Лекин офицерни боғлашга зарурат ҳам йўқ эди. Шунга қарамай, осилиб турган тасмаларни кўрган жиноятчи, қатл бу ҳолда рисоладагидай бўлмайди деб ўйлади, шекилли, аскарга ўйноқи бир имо қилди ва икковлон машина ёнига келишди. Офицер оёғи билан машинани ишга солувчи асбобни туртмоқчи эди, аммо аскарларни кўриб, қўл-оёғини боғлашга изн берди. У энди боғлиқ ҳолда ўша асбобга оёғини чўзолмас, аскар билан жиноятчи ҳеч нарсани тушунмас, сайёҳ бўлса бу ишга аралашишни мутлақо истамас эди. Лекин уларнинг хизматига зарурат қолмади: тасмалар боғланган замон машина ўзи ишлаб кетди. «Ётоқ» қалтирар, тишлар танага ботар, «мола» гоҳ кўтарилиб, гоҳ пастга тушарди. Сайёҳ бу манзарага шунчалар маҳлиё бўлиб қолган эдики, ҳатто «ҳисобчи» ичида жойлашган бир ғилдиракнинг бузуқлиги ҳам эсидан чиқди. Аммо ҳозир машина ниҳоятда шовқинсиз ишлар, ортиқча бирор товуш эшитилмасди. Машина ўзининг сокинлиги билан унчалик диққатни тортмай қўйди. Сайёҳ аскар билан жиноятчига қаради. Машина ҳаммадан кўпроқ жиноятчини қизиқтираётган эди: у гоҳ энкайиб, гоҳ оёғи учида туриб,

бармоғи билан аскарга ниманидир кўрсатарди. Бу сайёхга ёқмади. У маросим тугагунча турмоқчи эди-ю, анави аскар билан жиноятчининг қилиқларини кўриб, чидай олмади:

— Уйга жўнанглар! — деди уларга.

Аскар бунга эътироз билдирмади, аммо жиноятчи буйруқни худди жазодай қабул қилди ва қўлларини қовуштириб, сайёхдан шу ерда қолишни сўради. Сайёх рад ишорасини қилиб бош чайқаган эди, жиноятчи чўкка тушганча ялина бошлади. Шунда сайёх буларга гап тушунтириб бўлмаслигини англаб, ҳайдаб юбориш учун улар томонга юрди, шу чоғ тепада — «ҳисобчи»нинг ичидан қандайдир товуш чиқди. Демак, ҳали ҳам битта ғилдирак носоз экан. Лекин шу заҳоти «ҳисобчи»нинг қопқоғи оҳиста кўтарила бошлади. Аввал ғилдиракнинг тишлари, кейин ўзи кўринди. Гўё «ҳисобчи»ни аллақандай зоҳирий куч аёвсиз сиқиб, бу ғилдиракни ситиб чиқараётгандай эди. Ғилдирак «ҳисобчи»нинг четига ғилдираб келдию ерга тушди ва қумда озгина юмалаб, йиқилди. Лекин тепада иккинчи, учинчи ва кўплаб катта-кичик ғилдиракчалар изма-из пайдо бўлиб, қумга юмалай бошлади. Ҳар гал навбатдаги ғилдирак пайдо бўларкан, бу энг сўнггисидай, ниҳоят «ҳисобчи»нинг ичи бўшагандай туюлар, аммо унинг изидан янгилари кўтарилиб, пастга тушар ва қумда юмалаб, ётиб қолаверарди. Бу томошага берилиб кетган жиноятчи сайёхнинг буйруғини ҳам унутди. У тишли ғилдиракчаларга завқ билан қарар, уларни тутиб олишга ҳаракат қилар, аскардан ёрдам сўрарди. Лекин ғилдиракни ушлаётиб, яна қўлини тортиб олар, чунки унинг изидан келаётган янги ғилдиракнинг шиддати уни чўчитарди.

Сайёх бўлса, аксинча, бесаранжом эди: машинанинг бир маромда ишлаётганига мутлақо ишониб бўлмас, унинг тез орада парчаланиб кетиши ҳеч гап эмас эди. Сайёх офицерга ёрдам бериш пайтим келди, деб ўйлади, чунки офицернинг ўзи мустақил ҳеч нарса қилолмасди. Бироқ бутун диққати юмалаётган тишли ғилдираклар билан банд сайёх машинанинг бошқа қисмларини кўздан қочирди. Ниҳоят, сўнгги ғилдирак тушганда сайёх «мола» узра энгашди-ю, ёқимсиз бир нарсаминг гувоҳи бўлди: «мола» аллақачон ёзмай қўйган, фақат бир жойга санчар эди, «ётоқ» ҳам танани айлантирмай, фақат «мола»нинг тишларига бориб келаверарди. Сайёх бу ишга аралашмоқчи, ҳатто машинами тўхтатмоқчи ҳам бўлди. Ахир, бу офицер сезган қийноқ: маросими эмас, оддий қотиллик эдида. Шу пайт «мола» ўз тишларига

танани санчди-да (қоида бўйича бу ўн иккинчи соатда юз бериши керак эди), айланиб ҳандақ устида тўхтади. Қон кўп оқар эди, чунки ўзидан сув чиқарадиган тишлар негадир ишламай қолиб, қон ювилмас эди. Шунингдек, танани ҳандаққа ирғитадиган асбоб ҳам бу гал ишдан чиққан эди ва офицернинг танаси ўз қонига беланиб, узун тишларга санчилган ҳолда, ҳандақ узра осилганча турарди. «Мола» бир сира ўз ўрнига қайтмоқчи ҳам бўлди, шекилли, аммо ҳали юқдан қутилмаганини сезгандай, яна ҳандақ узра тураверди.

— Ёрдам берсаларинг-чи! — дея бақирди сайёҳ соқчи билан жинойтчига ва ўзи офицернинг оёқларидан тутди. Сайёҳ офицернинг оёғи томонидан, улар эса боши томонидан пастга боссалар, танани суғуриб олишлари мумкин эди. Аммо иккала аскар бунга журъат қилиша олмади. Ҳатто жинойтчи тескари ўгирилиб тураверди. Сайёҳ уларни куч билан офицернинг ёнига судраб келди. Шу пайт сайёҳ бир ҳиссиёт билан беихтиёр офицернинг юзига қаради: бу қиёфа ўзгармаган, тириклигида қандай бўлса, ҳозир ҳам худди шундай эди. Бу қиёфада ваъда қилинган ҳурликдан асар ҳам йўқ, барча қатл қилинганлар шу машина туфайли эришган ҳурликка офицер етолмаган эди. Унинг лаблари қаттиқ жипслашган, очиқ кўзларида тирик ифода, қарашидан мулойимлик ва ўзига ишонч барқ уриб турар, манглайига эса катта пичоқсимон тиш ботиб кирган эди.

Сайёҳ сал олдинда, соқчи билан жинойтчи орқароқда юриб, колонияга етишганида, соқчи уйлардан бирини кўрсатиб, деди:

— Мана қаҳвахона.

Бу бинонинг пастки қаватида ғорга ўхшаган, деворларини қурум босган, шифти паст хона бор эди, Унинг кўчага қараган эшиги ланг очиқ турар, гарчи бу қаҳвахона қолган уйлардан кам фарқ қилса-да (комендатуранинг ҳашаматли биносидан бошқа ҳамма уйлар эски эди), сайёҳда тарихий ёдгорликларни кўргандай таассурот қолдирди. Сайёҳ қаҳвахонага яқинлашган заҳоти ўтган асрлар ҳидини сезди. У ёнидаги икки аскар билан қаҳвахона рўпарасида қўйилган бўм-бўш столларни оралаб ўтди-да, эшик олдида тўхтади. Ичкаридаи чиқаётган зах ҳавони ютди.

— Чол шу ерга кўмилган, — деди соқчи аскар, — руҳоний унга қабристондан жой бермади. Қаерга кўмишни билмай, узоқ сарсон бўлишди, ва ниҳоят уни шу ерга кўмдилар. Албатта, офицер сизга буни айтмаган, чунки офицер учун бундан ортиқ шармандалик йўқ эди. У

ҳатто бир неча марта тунда чолни кавлаб олмоқчи бўлди, лекин уни ҳар гал ҳайдаб юборишаверди.

— Қани унинг қабри? — деб сўради сайёҳ аскарга ишонмай.

Соқчи аскар билан жинойтчи аскар қабр қаерда бўлиши мумкинлигини дарҳол аниқлашиб қўлларини илгарига чўзишди-да, тусмоллаган жойни курсатишди. Кейин улар сайёҳни тўрдаги девор ёнига бошлаб боришди. Бу ердаги столда соқоли калта қирқилган забардаст одамлар ўтиришарди. Улар камзулсиз, эгнида йиртиқ кўйлақдан бошқа ҳеч вақо йўқ, чамаси, порт ишчилари, хуллас, хўрланган омма эди. Сайёҳ деворга яқинлашганда баъзилари ўрnidан туришиб, девор томон тисланишиб, сайёҳни кузата бошлашди.

— Бу чет эллик, — деган шивйрлаш эшитилди ён-атрофдан, — у қабрни кўрмоқчи.

Улар столни суришди. Бу стол тагида чиндан ҳам қабр тоши ётарди. Тош унчалик баланд бўлмай, стол остидан деярли кўринмас эди. Ундаги ёзувлар ниҳоятда майда бўлганидан, сайёҳ тош ёнига чўкка тушиб, ўқишга мажбур бўлди: «Бу ерда кекса комендант ором олмоқда. Бу қабрни, гарчи бугун ўз исmlарини айтолмаса ҳам, унинг мухлислари қазди, тошни ҳам ўшалар қўйди. Маълум вақт ўтгандан кейин комендант тирилиб, колонияни қўлга киритмоқ учун ўз тарафдорларини жангга бошляжак ва илк жанг қаҳвахонада бўлажак. Шундай башорат бор. Ишонинг ва кутинг!»

Сайёҳ ўрnidан турганда атрофида одамлар тўпланиб, унга тиржайишар, гўё ёзувни биринчи марта сайёҳ билан бирга ўқишган-у, ёзув уларга кулгили кўрингандай, гўё сайёҳни ҳам ўз фикрларига қўшиш учун кулаётгандай эдилар. Сайёҳ ўзини ҳеч нарса билмагандай тутди ва тўпланганларга бир неча танга улашди. У қабрни стол билан бекитишларини кутиб турди-да, кейин қаҳвахонадан чиқиб, портга жўнади.

Соқчи билан жинойтчи қаҳвахонада танишларини учратиб, ушланиб қолишди. Лекин кўп эмас, албатта. Сайёҳ ҳали соҳилга йўналган узун зинапоянинг ярмига етмай ҳар иккаласи унинг изидан чопишди. Улар сайёҳ билан бирга кетишмоқчи, сайёҳни шунга мажбур қилмоқчи бўлишди, чамаси. Сайёҳ пастда қайиқчи билан кемага элтиб қўйишни келишиб олаётганида, иккаласи зинапоядан сассиз югурар, қичқаришга эса қўрқишарди. Ниҳоят, улар соҳилга тушганларида, сайёҳ аллақачон қайиққа чиқиб олган, қайиқ ҳам ўрnidан жила бошлаганди. Улар

қайиққа сакраб чиқишлари мумкин эди-ю, аммо сайёҳ қайиқ тубидан
оғир арқон олиб, уларга дўқ қилди, шундан сўнг соқчи ва жинойтчи
сакрашга журъат эта олишмади.
1914.

*Рус тилидан М.Солиҳ таржимаси
«Ёшлик» журнали, 1987 йил, 2-сон*